

Funkcie poézie v predsokratovskej filozofii (s dôrazom na Parmenidovu *Alétheia*)

MARCEL FORGÁČ, Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov, Slovenská republika

FORGÁČ, M.: Functions of Poetry in Presocratic Philosophy (With an Emphasis on Parmenides' *Alétheia*)

FILOZOFIA, 80, 2025, No 2, pp. 252 – 263

The study reassesses the line of argument presented by Tom Mackenzie in his monograph *Poetry and Poetics in the Presocratic Philosophers: Reading Xenophanes, Parmenides and Empedocles as Literature* (2021). Mackenzie aims to enrich our literary appreciation of the works of the Presocratic philosophers. His attention in this context, however, is largely focused only on analyzing the poetic force of metaphoric aspects in the works of the Presocratics. Mackenzie's reading from this literary aesthetic perspective, combined with his consideration of the philosophical meaning of the works, fails to capture and explain the metonymic dimensions of Parmenides' *Alétheia*. This study argues in favour of the aesthetic dimension of Parmenides' *Alétheia* and evaluates it as a supplement to the didactic function postulated by Mackenzie.

Keywords: poetry – Presocratic philosophers – *Alétheia* – Parmenides – aesthetic function

Úvod

Ambíciou pozoruhodnej monografie Toma Mackenzieho *Poetry and Poetics in the Presocratic Philosophers: Reading Xenophanes, Parmenides and Empedocles as Literature* (2021) je vstúpiť do diskusie o povahe diel predsokratovských filozofov Xenofana, Parmenida a Empedokla ako „prvá knižná literárnovedná štúdia“, ktorá „vrhne nové svetlo na filozofické projekty týchto autorov a obohatí naše hodnotenie ich diel ako literárnych artefaktov.“ Mackenzie dôveruje ním rozvinutým literárnovedným postupom do takej miery, že v texte svojej

monografie preformuluje výraz „philosophers“ z jej názvu do podoby „poets“: Xenofana, Parmenida a Empedokla mieni nazývať *predsokratovskými básnikmi* (c. d. 6). Toto re-kvalifikovanie naznačuje, že Mackenzieho výskum sa neobmedzuje iba na čítanie diel zmienených autorov z estetickej perspektívy, ale na tomto základe mieni zasiahnuť do širšieho problému postavenia, významu a dôsledkov uplatnenia umeleckých postupov v oblasti (dejín) filozofie.

Mackenzieho re-kvalifikačné snahy, založené na preukazovaní emocionálnych a estetických účinkov motívov a postupov uplatnených v jednotlivých textoch (c. d., 4), sú v mnohých jednotlivostiach podnetné, avšak vzhľadom na spôsob, ktorým ich Mackenzie presadzuje, ich považujeme za eliptické. Podnet do diskusie s Mackenzieho prístupom vidíme predovšetkým v jeho valorizácii iba metaforických prvkov a prehliadaní / nedocenení estetického rozmeru propozičných výrokov, respektíve predikatívne (metonymicky) tvarovaných sekvencií daných diel. To sa prejaví najmä v jeho hodnotení Parmenidovej *Alétheie*. Ak si pripomenieme, že najsilnejším dôvodom pre ustálené klasifikovanie Parmenida ako filozofa nie je imaginatívno-poetický *Prooimion*, ani *Doxa*, ale „suchosť a nepoetičnosť“¹ centrálnej, textu dominujúcej *Alétheie*, očakávali by sme, že re-kvalifikačné snahy, ktoré chcú vo vzťahu k Parmenidovi účinne presadiť pomenovanie „poet“, zamerajú svoju pozornosť predovšetkým na tento problém. Tým, že Mackenzie podčiarkne poetický profil *Prooimia* a sekundárne *Doxy*, a zároveň ponechá *Alétheii* iba esteticky odťažitú didaktickú funkciu / pozíciu, vlastne iba potvrdí tradovaný status quo tohto textu – a jeho re-kvalifikácia sa tak stáva iba deklaráciou.

Zámerom prítomnej štúdie je preto sprevádzať Mackenzieho prácu analytickým komentárom, ktorý (1) upozorní na obmedzenia jeho re-kvalifikačných snáh a (2) rozvinie argumenty v prospech estetického rozmeru *Alétheie*. náš prístup sa bude opierať o metodologickú perspektívu českej štrukturálnej estetiky. Mackenzie nevyužije podnety formulované touto metodológiou, z nášho pohľadu však ponúka teoretické nástroje, ktoré môžu výrazne obohatiť ním navrhovanú líniu čítania textov predsokratikov. Jej prínos pre Mackenziem otvorený problém spočíva predovšetkým v jej schopnosti preukázať estetický rozmer propozične tvarovaných sekvencií filozofických textov bez toho, aby ich situovala mimo oblasť filozofie.

¹ Pozri Patočka (1996, 118); k tomu tiež Mourelatos (2008, 34).

1. Básne predsokratovských filozofov

Jedným z najdôležitejších odkazov českého štrukturalizmu je postulovanie polyfunkčnosti všetkých ľudských činností a v súvislosti s tým odmietnutie predstavy, podľa ktorej sa estetický princíp (estetická funkcia) rozvíja či realizuje výhradne v oblasti umenia. Rozpoznanie konkrétneho kultúrneho javu z hľadiska jeho (potenciálnej) umeleckej povahy je potom založené na posúdení funkčného rozpätia a intenzity pôsobenia estetickej funkcie vo vzťahu k ostatným (mimoestetickým) funkciám konkrétneho kultúrneho javu. Pokiaľ sa oblasť umenia vyznačuje tým, že stavia estetickú funkciu do pozície dominanty, t. j. ako *energeiu organizujúcu celistvý štruktúrny vzťah* všetkých mimoestetických funkcií diela (porov. Chvatík 2001, 71), v oblasti estetickej mimoumeleckej sa dominantným postavením prezentuje niektorá z mimoestetických funkcií. V tejto oblasti estetická funkcia nie je neutralizovaná, iba obsadzuje druhotnú pozíciu (porov. Mukařovský 2007, 88), t. j. je sprievodným príznakom a plní len sprievodné úlohy.

Tento prístup sa stáva zvlášť podnetný pre interdisciplinárne orientované výskumy povahy filozofických diel. Umožňuje totiž argumentovať nielen v prospech prítomnosti, ale aj v prospech závažnosti / neizolovateľnosti estetického princípu, prejavujúceho sa onou „literárnou vrstvou textov, ktoré sa prezentujú ako neliterárne“ (Habermas 1998, 189). Filozofické diela tak môžu byť analyzované (aj) ako javy patriace do oblasti estetickej mimoumeleckej, t. j. do oblasti, ktorá im priznáva estetický rozmer bez toho, aby ich situovala *ako* (umeleckú) literatúru.

Mackenzie nevníma diferenciu medzi „umeleckým javom“ a „estetickou funkciou“, preto sa domnieva, že jeho záujem o problém emocionálneho a estetického pôsobenia diel predsokratikov je zároveň prezentáciou ich čítania *ako literatúry*. Keď ho však štruktúrne vlastnosti samotných diel navedú k poznatku, že „predsokratovskí básnici používajú verše, aby týmto spôsobom odovzdávali ‚pravdy‘, t. j. nie explicitne formulované propozičné tvrdenia, ale spôsoby prežívania sveta, ktoré z ich pohľadu viac zodpovedajú jeho skutočnej povahe“ (c. d., 18), vlastne tým zviaže poetický profil textov s dosahovaním didaktických alebo epistemologických cieľov, t. j. skonštatuje *mimoumeleckú* intenciu uplatnenia básnických prostriedkov a v súvislosti s tým aj (prirodzene) druhotnú pozíciu estetickej funkcie. V dôsledku: Mackenzieho monografia (nevnímajúc to) pracuje s týmito dielami na úrovni oblasti estetickej mimoumeleckej, keďže nikdy vo vzťahu nim nepristúpi k postulovaniu či preukázaniu do-

minantného, organizačného postavenia estetickej funkcie. Mackenzie v skutočnosti nikdy nečíta dané diela *ako literatúru*. Silnou stránkou jeho monografie je skôr rozvinutie dôslednej argumentácie v prospech faktu, že poetický profil diel daných autorov nemožno vyhodnocovať v rovine nezáväznej ornamentálnosti, ale v zmysle jeho funkčnej kooperatívnosti s ich filozofickým zameraním.

Valorizáciu esteticky príznakových komponentov diel predsokratikov Mackenzie rozvinie vo viacerých krokoch. Prvým sa v tejto súvislosti stáva jasné vymedzenie voči tým (stále prevládajúcim) postupom vedeckého bádania, ktoré vo vzťahu k predmetným dielam odhliadajú od ich formálno-štýlových aspektov a sústreďujú svoju pozornosť iba na rekonštrukciu a hodnotenie ich propozičného obsahu. Mackenzie správne podotýka, že tento typ prístupu je platónsky situovaný – uprednostňovanie propozičného obsahu identifikuje ako dôsledok Platónom formulovaného antického sporu medzi filozofiou a poéziou, ktorý „vykryštalizoval predstavu, že obe činnosti sú v zásade nezlučiteľné“ (c. d., 4). Dôsledky tohto prístupu sa podľa Mackenzieho prejavujú dodnes napríklad aj tým, že všeobecne rozšírené ukotvenie Xenofana, Parmenida a Empedokla ako filozofov, ich situovanie do dejín filozofie, je často sprevádzané implicitným predpokladom, že nemôžu byť v podstatnejšom zmysle básnikmi (c. d., 4). Mackenzieho zámerom je zjemniť takéto hrubé kategorizovanie zdôraznením tých kvalít predmetných textov, ktoré vytvárajú predpoklady pre ich napojenie na tradíciu epickej poézie.

Mackenzie si uvedomuje, že takto stanovený cieľ nemožno dosiahnuť iba upozornením na skutočnosť, že daní autori formulovali svoje diela vo veršoch. Tomuto konštatovaniu treba dať za pravdu, zástupnosť / synonymizáciu verša a básnictva odmietol už Aristoteles v *Poetike*, známym výrokom o Empedoklovi, ktorý nemá s Homérom spoločné nič okrem verša, a preto ho treba nazývať prírodovedcom (Aristoteles 2008, 49). Avšak na druhej strane aj keď veršový / metrický pôdorys jednotlivých diel nemá sám osebe dostatočnú silu ustanoviť tieto diela v básnickej tradícii, nemožno úplne rezignovať na zdôrazňovanie tohto ich tvarovania. Jednak je veršové usporiadanie dôležitou významotvornou zložkou textu (pozri Mukařovský 2007, 32; 44),² jednak je použitie verša spojené s iniciáciou estetickej kategórie vznešenosti, ktorá je pre Parmenida a Empedokla podstatná najmä s ohľadom na uvedenie motívu božstva (Mackenzie 2021, 18).

² Mackenzie sa k tejto myšlienke prihlási odkazom na výskum C. Brooksovej (pozri 2021, 6).

Vyššie načrtnutý prístup sa do dôsledkov odráža v centrálnej interpretačnej línii Mackenzieho monografie. Mackenzie mieni valorizovať formálne tvarovanie jednotlivých skladieb tým, že preukáže dve filozofické funkcie použitia verša; funkcie, ktoré

by boli prehliadnuté kladením výhradného dôrazu na explicitný propozičný obsah. Po prvé, forma verša [...] implikuje tvrdenia, ktoré nie sú vyslovené otvorene, a po druhé, slúži na to, aby vtiahla poslucháčov do procesu pýtania sa napríklad tým, že podnecuje k zamysleniu nad skutočným významom vyslovených slov a nad ich vzťahom k referentom (Mackenzie 2021, 15).³

Zdôraznenie filozofických funkcií verša je však len východiskom Mackenzieho úvah. Keďže – ako bolo povedané – verš sám osebe nemá dostatočnú silu prezentovať dané diela ako súčasť básnickej tradície, Xenofanes, Parmenides a Empedokles nemôžu byť nazývaní „predsokratovskými básnikmi“ iba na základe jeho použitia. Ak o nich chceme takto uvažovať, bude nevyhnutné argumentovať predovšetkým v prospech vysokého stupňa *poetickosti* ich skladieb: „Ak tvrdím, že títo autori boli básnikmi, mám na mysli, že sa ich diela vyznačujú vysokým stupňom poetickosti, čo nie je samozrejmé z jednoduchého faktu, že používali verš“ (c. d., 7).

Mackenziem udržiavaná diferencia medzi veršom a kategóriou poetickosti vyžaduje, aby bol princíp poetickosti textov argumentovaný aj z iného zdroja než je ich veršový pôdorys. Týmto zdrojom sa v jeho výskume stane práve tradícia epickej poézie. Mackenzie v tejto súvislosti očakáva naplnenie ohlásených re-kvalifikačných snáh. Ak sa totiž podarí preukázať hlbšie typologické súvislosti textov predsokratikov s tradíciou epickej poézie, ak sa na tomto základe podarí ukázať, že dané texty po vzore diel epickej tradície poskytujú zreteľné afektívne účinky (pozri c. d. 80), potom bude možné zásadnejšie prekročiť ich výhradné zaraďovanie do oblasti filozofie a rozšíriť naše vnímanie „týchto niekedy podceňovaných básní“ (c. d., 177). V tejto chvíli sa Mackenzieho výskum stáva výskumom založeným intertextuálne.

2. Parmenidova *Alétheia*

Dôraz na intertextuálne čítanie, ktorého zmyslom je hľadanie hlbších typologických súvislostí medzi textami predsokratikov a básnickou tradíciou v prospech ich čítania *ako literatúry*, z druhej strany vytvára značné ohraničenie Mackenzieho výskumu. Tento typ prístupu má totiž tendenciu odhliadať od poeticko-estetického rozmeru tých textových figúr, ktoré sa až príliš nepodobajú

³ Tiež pozri c. d., 178 – 179.

literárne ukotveným motívom a nesignalizujú tak širší potenciál intertextuálne založenej estetickej valorizácie. Tieto prvky Mackenzie interpretuje takmer výlučne v kontexte didaktiky recepčného účinku. Najvýznamnejšie sa to prejaví v jeho interpretácii Parmenidovej Alétheie, ktorej základnou funkciou je podľa Mackenzieho vizualizovať neviditeľné: „v Alétheii ‚vidíme‘ neviditeľné, začíname ‚vidieť‘ obsah našej zmyslovej skúsenosti v novom svetle, ako nezodpovedajúci pravému bytiu“ (2021, 80). Didaktickú funkciu Alétheie nemožno rozporovať, čo však rozporovať treba, to je predstava, že sa Alétheia prezentuje iba touto funkciou, t. j. že má monofunkčný charakter.

V diskusii s Mackenziem možno pripomenúť základný fakt, že skutočne silný estetický účinok nevytvára podobnosť textu / textového momentu s literárnou tradíciou (normou), ale naopak, jeho odstup od stabilizovaných noriem (vyjadrených termínom „tradícia“). V tomto zmysle sa o silnú estetickú pozíciu uchádzajú najmä tie prvky / sekvencie básnických skladieb, ktoré svoju väzbu na literárnu tradíciu *prehodnocujú* (Jakobson 1991, 73) napríklad postupom dezautomatizácie výrazu (V. Šklovskij). Ako uvidíme nižšie, z celej Parmenidovej skladby vyhovuje týmto princípom predovšetkým Alétheia, Mackenzie ju však takto interpretovať nebude. Vníma síce, že „reč bohyně je rovnako ako celá hexametrická poézia značne odlišná od bežnej reči“ a spomenie v tejto súvislosti Šklovského vymedzenie dezautomatizácie (2021, 99 – 100), nakoniec však Parmenidom uplatnenú dezautomatizáciu vysvetlí iba ako jeho snahu presadiť „didaktické účely“ (c. d., 78, 98).

Táto interpretačná situácia vo vzťahu k Alétheii nie je bez predpokladov; Mackenzie je k nej navedený povahou Prooimia a Doxy. Východiskovo považuje Parmenidovo použitie verša za paradoxné a na tomto základe vymedzuje dve funkcie jeho poézie. Na jednej strane má svojim fikčným potenciálom *ilustrovať* klamnú povahu jazyka smrteľníkov; Mackenzie to nazýva deštruktívnou funkciou a spája ju s Prooimiom a Doxou, ktorým zároveň priznáva vysoký stupeň *poetickosti*. Na druhej strane má jeho poézia svojou vehementnou enigmatickosťou (*ainigmata*) upozorňovať na prítomnosť skrytého pravého významu a tak *iniciovať* snahu hľadať ho – tým reprezentuje inštruktívny hermeneutický proces, ktorým „máme nahliadať pod našu zmyslovú skúsenosť, aby sme identifikovali základnú pravdivú skutočnosť“ (c. d., 98). To Mackenzie nazve pozitívnou didaktickou funkciou a spája ju s Alétheiou (c. d., 70; 78; 93; 179), ktorej však – dodajme nad rámec jeho úvah, no vychádzajúc z profilu jeho interpretačného postupu – nemôže priznať vysoký stupeň *poetickosti*. Dôvody sú dva: Alétheia jednak pracuje s „jednou z najprozaickejších [...] položiek

gréckej lexiky, *esti*“ (c. d., 100), jednak je nutné *do dôsledkov* reflektovať, že s pravou skutočnosťou sa zoznamujeme až s Parmenidovou bohyňou, t. j. *doteraz* (historicky i textovo) nebola poznaná ani ukázaná, a preto ani nemá / nemôže mať vzťah k básnickej tradícii.⁴ *Zdá sa* teda: ak sa vymyká básnickej tradícii, potom sa len prirodzene vymyká aj estetickému otázke.

Túto (zdanlivo) nepoetickú pozíciu Alétheie môže následne posilniť kontextuálna okolnosť, ktorá spočíva v tom, že bohyňa uvádza Doxu slovami „klamný kosmos mojich slov“ [κόσμος ἐμῶν ἐπέων ἀπατηλόν]. Mackenzie rozozná, že bohyňa v danom výroku charakterizuje Doxu prostredníctvom konvenčného výrazu, ktorý sa inde⁵ používa na označenie reči ako spievaného verša (c. d., 21). Z týchto paralel odvodí poetologické implikácie Parmenidovho postupu, t. j. tézu, podľa ktorej „svet klamných názorov smrteľníkov je predstavený ako svet básnického umenia“ (c. d., 21). Postulovanie zástupnosti Doxy a poézie následne vedie Mackenzieho k prenosu charakteristík Doxy na funkciu poézie: podľa neho Parmenides svojím postupom naznačuje, že „poézia nás klame tým, že vytvára imaginárny svet, ktorý nemusí zodpovedať žiadnemu skutočnému stavu vecí“ (c. d., 78), a v tomto zmysle nás má prostredníctvom poézie „nabádať k tomu, aby sme Doxu považovali za klamnú obdobne ako neuveriteľné príbehy básnikov“ (c. d., 72). Do týchto súvislostí následne začlení aj Prooimion, v ktorom sa „opisuje klamný svet Doxy“ (c. d., 78), nespĺňajúci podmienky pravého bytia (c. d., 80). Ak teda Parmenides „predstavuje svet Doxy termínmi, ktoré zodpovedajú básnickému klamu“, potom z toho možno odvodiť, že „zdôrazňuje vzdialenosť medzi poéziou a pravou skutočnosťou“ (c. d., 180). Alétheia sa z tohto pohľadu vymyká širším klasifikáciám básnického umenia; využíva síce iniciačnú potenciu formy verša, avšak poézia má (napríklad) charakter naratívu, ktorý pracuje s linearitou a udalosťami, a „keďže to, čo je, je nemenné a singulárne, len ťažko sa môže podieľať na ‚udalostiach‘ [...] Príbeh cesty je svojou podstatou príbehom pohybu a zmeny, čo sú vlastnosti, ktoré sú popierané u toho, čo je“ (c. d., 69). Z toho pre Mackenzieho vyplýva, že „entita načrtnutá v Alétheii nemohla byť agansom v žiadnom rozprávaní“ (c. d., 69).

Na tomto mieste treba upozorniť, že Mackenzieho postup je tu založený na predpoklade, podľa ktorého je Parmenidova bohyňa figúrou prísneho (nu-

⁴ Mackenzie hovorí, že báseň sa „úplne vymyká akémukoľvek inému [...] dielu ranej gréckej literatúry“ (c. d., 65).

⁵ Mackenzie ho uvádza do súvislostí so segmentmi diel Homéra, Hesioda, Solónu či Demokrita; pozri Mackenzie (2021, 70 – 76).

merického) monizmu (c. d., 20). Práve aj to určuje podmienky jeho čítania a vedie ho k vyčleneniu Alétheie z kontextu, ktorý svojou povahou signalizuje (doxatickú) dualitu, respektíve pluralitu. V diskusii s Mackenzieho prístupom však možno upozorniť na koncepciu, ktorú formulovala P. Curdová: pre prístup bohyně je platný predikátový monizmus, ktorého špecifikom je to, že dokáže vyrovnať numerický monizmus s pluralizmom:

každá vec, ktorá je, môže byť iba jednou vecou; môže mať iba jeden predikát, ktorý označuje, čím je. [...] Vec sama musí byť jednotným celkom. Ak je to napríklad F, musí to byť všetko, jedine a úplne F. Na základe predikátového monizmu je možná numerická pluralita takýchto jednobyťí. [...] čokoľvek skutočne je, musí byť predikátovou jednotou; to však zodpovedá tomu, že existuje mnoho vecí a každá z nich je v príslušnom zmysle jedna (Curd 2004, 66 – 67).⁶

Postupujúc v intenciách Mackenzieho výrokov možno tvrdiť, že predikátový monizmus uplatnený v Parmenidovej básni má poetologické implikácie: skutočnosť, že Alétheia, ktorú bohýňa uvádza výrazom *muthos* (rozprávanie; B8), nezaznie ako samostatná reč, ale je *kourosom* sprostredkovaná, t. j. je v jeho rozprávaní citovaná, signalizuje vzájomnú spojitosť *viacerých* aspektov / rovín.⁷ Ak na tomto základe platí, že báseň zobrazuje proces „*vystupovania* ἔστι, božskej pravdy, z ľudského názoru“ (Miller 1979, 12), potom možno uvažovať o tom, že Parmenidova Alétheia predstavuje korektívne *rozvinutie* dosiaľ nesprávneho, *neúplného* a *nedostatočného*, chápania náležitostí *alétheie* (Cherubin 2009, 66). A práve v týchto súvislostiach Cherubinová dôsledne ukáže to, čo Mackenzieho monografia z rôznych dôvodov nevníma: že Parmenidova Alétheia nie je komponovaná bez hĺbkových predpokladov prítomných v básnickej tradícii a v tejto perspektíve predstavuje predovšetkým *reakciu* na súdobú poéziu (c. d., 66). Pokiaľ tá uvádzala *alétheiu* iba v súvislosti s osobným pozorovaním (Homér) alebo ju získavala od Múz ako zjavenie (Hesiodos, Pindaros, Bakchylides), Parmenides tento prístup revolučne prehodnocuje tým, že *alétheiu* spája s *dizēsis*, respektíve s *hodos dizēsios* (cestami skúmania: B2.2, B6.3, B6.4) a *elenchos* (B7.5). To nikto iný pred ním neurobil (porov. c. d., 52 – 59).

⁶ Skutočnosť, že Parmenidés dokázal „nalézt jednotící hledisko pro mnohost věcí a jednotnost bytí“, preukázal už Z. Kalandra (pozri 1996, 266).

⁷ K problému vzájomných spojitostí „vecí“ v podmienkach určených vzťahom medzi *alétheiou* a vlastnosťami, ktoré podľa bohyně musí mať *to eon* (vlastnosti dané podľa Dikē, Anankē a Moiry) pozri Cherubin (2009, 59 – 63).

Prehodnotenie daných vzťahov v prospech zapojenia *dizēsis* prirodzene vyžaduje aktualizáciu naratívnej prezentácie. Parmenidova skladba je „prvým dochovaným príkladom deduktívneho usudzovania v gréckej filozofii“ (c. d., 51) a práve v prospech tohto aspektu dochádza v Parmenidovej skladbe k presunu dôrazu z metaforického princípu tvarovania (substitutívnosť) na princíp metonymický. Ten vyhovuje účelom Alétheie predovšetkým svojím predikatívny charakterom (prísnosť, vecnosť, zreteľnosť, priamosť). Mohlo by sa zdať, že posun od Prooimion k Alétheii, od dominancie metaforického princípu k dominancii metonymického princípu, od obraznosti k deduktívnosti a konštatovaniu,⁸ je opustením básnického (estetického) stanoviska; v tejto perspektíve sa Alétheia javí byť „obnaženou filozofickou rečou“ (Cleanthes, cit. podľa Mackenzie 2021, 19), didaktickým pilierom bez estetického rozmeru. V skutočnosti však ide o uplatnenie *odlišného typu poetického (estetického) tvarovania*, ktorého špecifikom je to, že sa dovoľáva schopnosť *noein* – a podľa toho transformuje / aktualizuje poéziu.

Cherubinovej zistenia vychádzajú v ústrety jednej zo základných téz českej štrukturálnej estetiky, podľa ktorej „estetické účinnosti môže ktorákoľvek složka nabyt jen svou odlišností od složek ostatních, tzv. aktualizací; aktualizace vzniká tím, že se daná složka nějak, nápadněji či méně nápadně, odchýlí od běžného úzu“ (Mukařovský 2007, 250). Kľúčovým pre odhalenie estetického rozmeru Alétheie sa potom stáva akceptovanie jej sujetovej pozície a z nej vyplývajúcej „odstupovej intencie“ – teda toho, že nie je bežným úzom, ale rečou, ktorá bežný úzus *porušuje*. Mackenzie spojí svoj výskum s tou perspektívou čítania Parmenidovej filozofie, ktorá vníma Alétheiu ako prirodzený, stabilný základ, ktorého *porušením* je Prooimion a Doxa (pozri 2021, 68). Systém „Prooimion-Doxa“, v epistemologickej perspektíve nahliadaný ako systém *porušujúci* pravidlá Alétheie, vychádza estetickým charakteristikám v ústrety; ako príznakové výkyvy, *nekorešpondujúce* s „[tým, čo] je“, nutne vyvolávajú zdanie esteticky účinnejších komponentov básne než Alétheia. Netreba ani pripomínať, že táto situácia je zároveň posilňovaná celou škálou metaforických prvkov imaginatívneho Prooimionu.

Poetologický profil básne však určuje iný smer čítania. Báseň je tvarovaná z autodiegetickej naratívnej perspektívy smrteľníka *kouros*, jeho prirodzeným svetom sú veci fenomenálneho sveta, ktoré sú zobrazené a pomenované v Prooimionu a Doxe, bohyňa sídli za „bránou ciest Dňa a Noci“, prísť k nej znamená ísť po ceste, ktorá „je vzdálená od dráhy ľudskej“ (Parmenidés 1962, 67). V dôsledku:

⁸ K tomu pozri Mourelatos (2008, 36).

báseň nevychádza z ‚pravdy‘,⁹ preto princípy Prooimia a Doxy, nedisponujúc poznaním ‚pravdy‘ a mylne sa tak dávajúc ako pravá skutočnosť,¹⁰ nemôžu vykazovať tendenciu ‚pravdu‘ porušiť. Alethické poznanie má však inú povahu: prezentuje sa ako subverzia ustálených princípov reprezentovaných Prooimionom a Doxou, ako ich kritika a prekonanie; v tomto zmysle platí, že nie Prooimion a Doxa porušujú princípy Alétheie, ale naopak, Alétheia *porušuje* princípy, na ktorých sú založené „skutočnosti“ Prooimia a Doxy. Alétheia, ktorá si nárokuje byť epistemologickou normou, najvyššou hodnotou poznania, je zároveň hlboko a zásadným spôsobom nenormatívna. Prekrižením epistemologickej a poetologickej perspektívy sa ukáže polyfunkčnosť Alétheie; didaktická a estetická funkcia sa navzájom (kontaminačne) prestupujú v prospech svojho naplnenia / dovŕšenia.¹¹

Záver

Situovanie „pravdy“, ktoré tu presadzujeme, pomenoval už F. Nietzsche, keď napísal, že „ve světě, který je bytostně nepravdivý, by pravdivost byla protipřirozenou tendencí“ (Nietzsche 2020, 45). Nietzscheho výrok je inštruktívny. Prooimion, ktorý združuje a imituje homérsko-hesiodovskú kozmológiu / frazeológiu,¹² a Doxa ako správny opis vecí fenomenálneho sveta (Tor 2017, 215), reprezentujú prirodzený, „bežný úzus“ *kourosovho* sveta, Alétheia sa voči nemu vymedzuje ako komunikačná poloha porušujúca *ustálený* spôsob označovania vecí a súvislostí.¹³ Z týchto dôvodov má Alétheia *nutne* povahu *poeticky najaktívnejšej časti Parmenidovej básne* – nie však v zmysle ďalšieho rozvíjania metaforickej obraznosti, ale v zmysle *uplatnenia metonymickej koncentrácie* realizovanej práve *v protipohybe* voči metaforicky rozvoľnenému kontextu. Pripomeňme, že Parmenides „prišiel s niečím, čeho si tehdy všiml len málokdo: se zjištěním, že ‚jsoucí jest‘“ (Fink, cit. podľa Blecha 2019, 428). „Jsoucí jest“ – metonymickosť

⁹ K tomu pozri Cherubin (2004) a Miller (1979).

¹⁰ „Omyl, ktorého sa dopustí ten, kto nepozná náuku o Alétheii, spočíva v tom, že zamieňa veci, ktoré sa smrteľníkom javia a sú nimi prijímané, s konečnou skutočnosťou, a považuje výpovede o takýchto veciach za výpovede o konečnej skutočnosti. Doxa je klamlivá (B8.52) a nemá skutočnú dôveru (B1.30) nie preto, že by nesprávne opisovala svoje predmety [...], ale preto, že môže človeka uviesť do omylu, že tieto predmety alebo dva prvky, z ktorých sa skladajú, sú v skutočnosti základnou povahou skutočnosti, čo by bolo v rozpore s povahou toho, čo je, ako ju stanoví Alétheia“ (Tor 2017, 215).

¹¹ Viac ku kontaminačnému modelu funkcií pozri Mukařovský (2007, 94) alebo Forgáč (2024).

¹² Pozri Mourelatos (2008, 6 – 16); Miller (1979, 12 – 35).

¹³ Už E. Fink vyjadril názor, že veľkosť eleatskej filozofie spočíva v odvahe vysloviť niečo, čo je v zrejmom rozpore s tým, čo obvykle prijímame ako bežné (porov. Blecha 2019, 428 – 429).

(prozaickosť, tvrdosť, neohybnosť) tejto syntakticko-štylovej sekvencie tu vytvára kontrastné napätie voči divokej spontánnosti znázornenia, tej „žhnoucí nápravě v hlavici kol [co] jako píšťala zněla“ (Parmenidés 1962, 66). „Jsoucí jest“ je v tomto zmysle ekvivalentom presadenia prísnej, namáhavo dosahovanej precíznosti výrazu v prostredí, v ktorom je normou rozvláchny a nepresný (klamlivý) metaforický princíp; a takto sa stáva vrcholným prejavom filozofického vkusu, ktorý tu nevyhnutne „postupuje násilně a vtíravě a který v jazyce zakládá jazyk filosofie; nejen slovník, nýbrž i syntaxi, jež dosahuje vznešenosti či velkolepé krásy“ (Deleuze, Guattari 2001, 12 – 13).

Literatúra

- ARISTOTELÉS (2008): *Poetika*. Praha: Oikoymenh.
- BLECHA, I. (2019): Fink a Heidegger při četbě Parmenida. *Filozofia*, 74 (6), 427 – 439. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.6.1>
- CURD, P. (2004): *The Legacy of Parmenides. Eleatic Monism and Later Presocratic Thought*. Las Vegas: Parmenides Publishing.
- DELEUZE, G. – GUATTARI, F. (2001): *Co je filosofie?* Praha: Oikoymenh.
- FORGÁČ, M. (2024): Hry záhybov: Habermas, Derrida, Mukařovský. *World Literature Studies*, 16 (1), 8 – 25. DOI: <https://doi.org/10.31577/WLS.2024.16.1.1>
- HABERMAS, J. (1998): Excursus on Leveling the Genre Distinction between Philosophy and Literature. In: Habermas, J.: *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures*. Cambridge: Polity Press, 185 – 210.
- CHERUBIN, R. (2004): Parmenides's Poetic Frame. *International Studies in Philosophy*, 36 (1), 7 – 38. DOI:10.5840/intstudphil20043612
- CHERUBIN, R. (2009): Alētheia from Poetry into Philosophy: Homer to Parmenides. In: Wians, W. R. (ed.): *Logos and Muthos: Philosophical Essays in Greek Literature*. New York: State University of New York Press, 51 – 72.
- CHVATÍK, K. (2001): *Strukturální estetika*. Brno: Host.
- JAKOBSON, R. (1991): Lingvistika a poetika. In: Jakobson, R.: *Lingvistická poetika. Výber z diela*. Bratislava: Tatran, 36 – 76.
- KALANDRA, Z. (1996): *Parmenidova filosofie*. Praha: Herrmann & synové.
- MACKENZIE, T. (2021): *Poetry and Poetics in the Presocratic Philosophers: Reading Xenophanes, Parmenides and Empedocles as Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MILLER, M. H. (1979): Parmenides and the Disclosure of Being. *Apeiron: A Journal for Ancient Philosophy and Science*, 13 (1), 12 – 35.
- MOURELATOS, A. P. D. (2008): *The Route of Parmenides*. Las Vegas, Zurich, and Athens: Parmenides Publishing.
- MUKAŘOVSKÝ, J. (2007): *Studie I*. Brno: Host.
- NIETZSCHE, F. (2020): *Pozdní pozůstalost II (1887 – 1889)*. Praha: Oikoymenh.
- PATOČKA, J. (1996): *Nejstarší řecká filosofie*. Praha: Vyšehrad.

PARMENIDÉS (1962): In: Svoboda, K.: *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 66 – 73.

TOR, S. (2017): *Mortal and Divine in Early Greek Epistemology. A Study of Hesiod, Xenophanes and Parmenides*. Cambridge: Cambridge University Press.

Marcel Forgáč
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
17. novembra 1
080 01 Prešov
Slovenská republika
e-mail: marcel.forgac@unipo.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1078-2061>